

BEYNƏLXALQ MÜNASİBƏTLƏR

UOT327 -“027.21”

**BEYNƏLXALQ MÜNASİBƏTLƏR NƏZƏRİYYƏSİNDƏ
İNSAN TƏHLÜKƏSİZLİYİ PARADİQMASI****N.VƏLİYEVƏ***Bakı Dövlət Universiteti*
nargizvaliyeva@bsu.edu.az

Məqalə beynəlxalq münasibətlər nəzəriyyəsində insan təhlükəsizliyinin araşdırılmasına həsr olunmuşdur. Məlumdur ki, bir neçə on illiklər boyu beynəlxalq və milli təhlükəsizlik dərin-dən araşdırılsa da, insan təhlükəsizliyi soyuq müharibədən sonra tədqiqat mövzusunə çevrilmişdir. Məqalədə də insan təhlükəsizliyinin orta əsrlərdən bu günə qədər formalaşan məzmunu müxtəlif tədqiqatçıların təhlili əsasında göstərilmişdir. Dövlət və beynəlxalq təşkilat olan BMT-nin insan inkişafında rolu vurğulanmış və təhlükəsizlik baxımından dövlət-insan münasibətləri nəzəri olaraq təhlil edilmişdir.

Açar sözlər: insan təhlükəsizliyi, BMT, Amerika, milli təhlükəsizlik, insan inkisafı, nəzəri tədqiqat, dövlət.

Təhlükəsizlik və strateji konsepsiyalarla bağlı mübahisələr bir neçə onilliklər ərzində beynəlxalq münasibətlər nəzəriyyəsi və siyasətinin müəyyənləşdirilməsində öz yerini qoruyub saxlamışdır. İkinci dünya müharibəsindən qısa müddət sonra soyuq müharibə dövründə realizm və milli təhlükəsizlik konsepsiyası təhlükəsizlik təhlilində üstünlük təşkil etdi. Soyuz müharibənin sonunda beynəlxalq mühit və beynəlxalq münasibətlərin əsas şərtləri dəyişdi. Yeni beynəlxalq mühit, beynəlxalq sistemin əsas xüsusiyyətləri, müxtəlif aktorlar arasındakı münasibətlər, sabitlik perspektivi, beynəlxalq münasibətlərin inkişafı və ən sonuncu təhlükəsizliklə bağlı mübahisələr başladı [3,81]. 1990-cı illərdə siyasətçilər və alimlər arasında yeni təhlükəsizlik mənbələri, yeni təhdid və riskləri qarşılamaq imkanları, təhlükəsizliyin qorunmasında dövlətin və beynəlxalq təşkilatların rolu barədə geniş mübahisələr başladı. Bu mübahisələr təhlükəsizliyin həll edici olduğuna dair bir razılığa göstərdi, lakin təhlükəsizliyin nə ilə əlaqəli olduğu və bunun necə öyrənilməsinə dair fikir ayrılığı vardı. Sözdə geniş təhlükəsizlik konsepsiyası ortaya çıxdı və alimlər və siyasətçilər təhlükəsizliklə əlaqəli bir sıra terminlərdən istifadə etməyə başladılar – beynəlxalq təhlükəsizlik, qlobal təhlükəsizlik, insan təhlükəsizliyi və s. Bildiyimiz kimi, təhlükəsizlik təhdidlərin olmaması kimi müəyyən edilir [7, 95]. Beləliklə, beynəlxalq təh-

lükəsizlik, global təhlükəsizlik, insan təhlükəsizliyi və s. haqqında danışırkən bu üçlüyün təhdidlərini və obyektlərini müəyyənləşdirməyə ehtiyac var.

Soyuq müharibədən sonra təhlükəsizlik anlayışı dəyişikliyə uğramağa başladı. 1990-cı illərdə təhlükəsizliklə bağlı mübahisələrdə “insanın öz maraqları” ortaya çıxdı. İnsan təhlükəsizliyi mübahisəsi 1990-cı illərin ikinci yarısının məhsuludur, lakin fərdin təhlükəsizliyinə və suverenliyinə diqqətin tarixi qədimdir. Belə ki, əslində təhlükəsizliyə plüralist baxış, yəni insanın fərd olaraq təhlükəsizliyinə müəyyən baxışlar XVII əsrdə Fransada yayılmağa başladı və fransız inqilabına qədər davam etdi.

20-ci əsrin əvvəllərinə qədər təhlükəsizlik həm fərdlərin, həm də dövlətlərin bir vəzifəsi olaraq görülürdü. Dünya müharibələri, artan silahlanma və orduların genişlənməsi nəhayət, 1950-ci illərdə supergüclərin nüvə ilə təhlükəsizliyin yenidən dəyişməsinə gətirib çıxardı. Bu o demək idi ki, təhlükəsizlik artıq hərbi və qeyri-dövlət xüsusiyyətlərini itirir. Milli təhlükəsizlik paradiqması əvvəlki 50 ildə hökm sürdü, lakin 1990-cı illərdə iki qütblü supergüc rəqabətinin azalmasından sonra genişləndirilmiş təhlükəsizliyin bir çox tərəfdarı fərdi təhlükəsizlik anlayışına qayıtmağı iddia etdilər. BMT-nin fəaliyyət mərkəzləri, milli inkişaf və yardım agentlikləri və beynəlxalq QHT-lər və beynəlxalq əlaqələr üzrə alimlər əsasən inkişaf etməkdə olan ölkələrə yönəlik insan təhlükəsizliyi siyasəti ilə çağırış etdilər. Birləşmiş Millətlər Təşkilatı qısaca belə izahat verdi: İnsan təhlükəsizliyi - yalnız millətlərin deyil, insanların da düşüncəsində və əməlində olmalıdır. Təhlükəsizlik konsepsiyası dəyişməlidir – milli təhlükəsizlikdən, hərbi təhlükəsizlikdən insan inkişafı yolu ilə insanın təhlükəsizliyinə, ərazi təhlükəsizliyindən qida, məşğulluq və ətraf mühit təhlükəsizliyinə qədər məzmunu genişləndirməliyik [6].

Beynəlxalq münasibətlərin realizm paradiqmasına əsasən dövlət həm daxili, həm də xarici işlərdə ərazi baxımından əhəmiyyətli bir muxtariyyətə sahib olan suveren, ərazi əsaslı bir vahiddir. Realizmə görə şəxs o zaman təhlükəsizdir ki, o başqa dövlətin vətəndaşıdır, onu qoruyan dövlət təsisatı var. Dövləti olmayan hər bir şəxs istənilən hədələrə məruz qala bilər.

Realistlərə görə təhlükəsizlik dövlətin özündən qaynaqlanır. İlk növbədə dövlət təhlükəsizliyini qormalıdır. Dövlət öz mövcudluğu üçün xarici və daxili təhdidlərdən kifayət qədər qorunmanı təmin edə bilməlidir. Bu problem artıq Hobbs tərəfindən təhlil edilmişdi - dövlət olmadan insanlar və mülklər üçün heç bir müdafiə yoxdur; insanlar öz təhlükəsiz və yaxşı həyatları üçün zəmin yaradaraq müqavilə bağlayırlar. Dövlətlər təhlükəsizlik, nizam, ədalət və rifah kimi siyasi məhsullar istehsal etdikləri üçün dəyərlidir. Dövlət fərdlər (vətəndaşlar) və qruplar (vətəndaşlar) üçün təhlükəsizlik məsələsində realizmə görə birinci yeri tutur. Təhlükəsizlik konsepsiyası anlayışına yeni baxış 1970-ci illərdə baş vermiş neft şoku ilə iqtisadi məsələlərin milli təhlükəsizlik mübahisəsinə nüfuz etməsi ilə ortaya gəldi. Bu mübahisə təhlükəsizlik konsepsiyasının daha hərtərəfli, çoxçalarlı baxışı ortaya qoydu. Robert Kohen və Cozef Nay dövlətlərarası əlaqələrin mahiyyətində təhlükəsizliyi iqtisadi aspektinə də nəzər yetirdilər. Belə izah verdilər ki, sərhədlərini hərbi yolla qoruya biləcək bir

dövlət əsas mənbələrin tədarükünü qoruya bilməyəcəyi kimi bir zaman gələr ki təhlükəsizliyini hərbi yolla da qorumaya bilər. Hərbi güc hər zaman təhlükəsizliyi təmin etmir, hədələri sıfırlamır. Təhlükəsizlik konsepsiyasının genişləndirilməsi 1980-ci illərin sonlarında Kopenhagen məktəbinin (B.Buzan, O.Waever, J. de Wilde, P.Lemaitre kimi Kopenhagen Sülh Araşdırmaları İnstitutunun alimləri, M.Kelstrup) tədqiqatçılarından adı ilə bağlıdır [1, 12]. Kopenhagen məktəbi, təhlükəsizlik məsələlərinin geniş spektrində tətbiq olunan müəyyən bir siyasət növü olduğunu iddia edərək, siyasi-hərbi təhlükəsizliklə əlaqəli ənənəvi məhdudlaşdırma təklifini rədd etdi. Müxtəlif təhdid mənbələrinə görə təsnif edilən beş sektorda (hərbi, siyasi, ekoloji nominal, ətraf mühit və cəmiyyət) təhlükəsizliyin fərqli xarakterini və dinamikasını araşdırdılar. Bari Buzan təhlükəsizlik obyektləri ilə bağlı mübahisəni də ortaya qoydu. “Hobbs paradokundan” yaranan fərdi (təhlükəsizlik) və dövlət (milli təhlükəsizlik) arasındakı əlaqəni tədqiq etdi. Buzan üçün dövlətin iki siması var, belə ki, o, həm təhdidlərin, həm də fərdlərin təhlükəsizliyinin əsas mənbəyidir. Fərdlər üçün təhdidlərin əksəriyyəti yaşadıkları yerdəki insanın yerləşməsindən qaynaqlanır və bu da qaçılmaz sosial, iqtisadi və siyasi təzyiqlər (və ya təhdidlər) yaradır. Dövlət fərdi müxtəlif yollarla təhdid edə bilər: daxili qanun qəbul etmə və tətbiq etmə, inzibati və ya siyasi hərəkətlərlə, xarici təhlükəsizlik siyasəti ilə. Buzan üçün dövlətlə fərdlər arasında qarşılıqlı əlaqə mövcuddur - dövlət fərdlərə qarşı təhdid yarada bilər və fərdlər də dövlətin təhlükəsizliyinə, yəni milli təhlükəsizliyə təhdid yarada bilər [2, 110].

Hazırda beynəlxalq münasibətlərdə insan təhlükəsizliyinə iki əsas yanaşma vardır; birincisi Birləşmiş Millətlər Təşkilatının yanaşması, digəri isə Kanada və ya orta güc dövlətləri adlanan yanaşmadır. Soyuq Müharibədən sonrakı dövr qeyri-müəyyənlik dövrü, eyni zamanda Birləşmiş Millətlər Təşkilatı daxilində əməliyyatların genişlənməsi, institusional dəyişiklik və konseptual yenilik dövrü kimi xarakterizə edildi. 1990-cı illərdə bir sıra dövlətlərarası və daxili qarşılıqlı müharibələr başladı ki, bundan sonra BMT fəaliyyət prinsipini dəyişdirdi. BMT qaçqın axını, resurs çatışmazlığı, ətraf mühitin deqradasiyası, inkişafın olmaması və s. məsələləri qabartdı. Son on ildə BMT daxilindəki təhlükəsizlik gündəliyi təkcə dövlətlərin və icmaların təhlükəsizliyini deyil, həm də insanların təhlükəsizliyinin bütün aspektlərini əhatə etmək üçün yenidən quruldu. İnsan təhlükəsizliyi fikri bu gün BMT tərəfindən geniş şəkildə istifadə olunur və BMT-nin İnkişaf Proqramı (Birləşmiş Millətlər İnkişaf Proqramı) və BMMYK (BMT-nin Qaçqınlar üzrə Ali Komissarlığı) təhlükəsizlik kursunda mərkəzi yer tutur. Təhlükəsizlik daha çox iki qurumun - BMTİP və BMT QAK-ın işinə daxil edilmişdir. BMT-nin insan təhlükəsizliyi anlayışında təhlükəsizlik hər şeydən əvvəl fərdin üstünlüyü kimi başa düşülür və təhlükəsizlik anlayışını insan hüquqları və ləyaqət fikirləri ilə ayrılmaz şəkildə insan əzablarının aradan qaldırılması ilə əlaqələndirirlər. İnsan təhlükəsizliyinin əsas fərqləndirici xüsusiyyəti müharibə məsələsinə toxunmasıdır. Dövlət mərkəzçi yanaşmanı qəbul edən ənənəvi perspektivlərdən fərqli olaraq, şəxsiyyət üzərində qurulmuş insan nöqtəyi-nəzərindən şiddət və fiziki və ya

psixoloji təcavüzü təhdid kimi görür. BMMYK bu humanist səyləri dövlətin suverenliyini və sabitliyini təmin etmək uğrunda mübarizə ilə əlaqələndirir. BMT QAK-a görə dövlətlərə qarşı ciddi təhdidlər mövcuddur. Fərdi şəxslərin hərəkətlərindən BMTİP-in insan təhlükəsizliyi ilə bağlı fikirlərini ən yaxşı şəkildə ifadə edən BMT İnkişaf Proqramı insan təhlükəsizlik konsepsiyasının əsas quruluşunu təyin edən 1994-cü il İnsan İnkişafı Hesabatıdır. İnsan İnkişafı Hesabatına görə həmişə insan təhlükəsizliyinin iki əsas hissəsi olmuşdur: qorxudan azadlıq və ehtiyacdən azadlıq. Hesabatda ayrıca, insan təhlükəsizliyi təhdidlərinə cavab verən insan təhlükəsizliyinin əsas kateqoriyaları və ya müxtəliflikləri: iqtisadi təhlükəsizlik (işsizlik, iş təhlükəsizliyi, gəlir və yenidən mənbələrdəki fərqlər, yoxsulluq və evsizlik), qida təhlükəsizliyi (kəmiyyət baxımından ifadə edilir) və qidanın keyfiyyətli mövcudluğu), sağlamlıq təhlükəsizliyi (xəstəliklər, yeni viruslar), ekoloji təhlükəsizlik (hava, su, torpaq və meşə deqradasiyası), şəxsi təhlükəsizlik (münaqişə, yoxsulluq, terrorizm), icma təhlükəsizliyi (etnik və mədəni münaqişə) və siyasi təhlükəsizlik (insan hüquqlarının pozulması) göstərilmişdir [3,96].

Əsas arqument budur ki, dövlət təhlükəsizliyi yalnız fərdi təhlükəsizliyə nail olmaq üçün bir vasitədir. Yalnız bir şəxsin təhlükəsizliyi təhlükəsizliyin qanuni və mənalı hədəfi ola bilər. BMTİP gündəliyində insan təhlükəsizliyi məsələsində üstünlük verilən iki dəyər var - şəxsin fiziki təhlükəsizliyi və onun şəxsi azadlığı. BMT-nin insan təhlükəsizliyi konsepsiyasının vacib bir tərəfi var - Birləşmiş Millətlər Təşkilatının müxtəlif sənədləri və bəyanatları, insan təhlükəsizliyini inkişaf etmiş ölkələrlə əlaqələndirir, yəni insan təhlükəsizliyinin səviyyəsini və ya mərhələsini inkişaf səviyyəsi ilə əlaqələndirməklə təhlükəsizliyi müəyyənləşdirir. İnsan təhlükəsizliyi, insanların bu seçimləri təhlükəsiz və sərbəst şəkildə həyata keçirə bilməsi deməkdir - və bu gün sahib olduqları imkanların sabah tamamilə itirilməyəcəyinə nisbətən arxayınlıq deməkdir. Ölkə nə qədər inkişaf etsə, əhalisi o qədər qorunur, insan təhlükəsizliyi burada insana yönümlü iqtisadi inkişaf mənzərəsi yaradır.

Hobbsa görə dövlətlər təhlükəsizlik, nizam, ədalət və rifah kimi siyasi məhsullar istehsal etdikləri üçün dəyərlidir. Beynəlxalq siyasətdəki dəyişikliklər beynəlxalq ictimai rifah olaraq təhlükəsizlik fikri meydana gətirmiş, yəni bir aktorun təhlükəsizliyi digər aktorların təhlükəsizliyini azaltmamalı, marağ bütün aktorlar üçün faydalı olmalı (xüsusilə fərdlər üçün) və təhlükəsizlik bütün iştirakçı aktorlar üçün əlçatan olmalıdır. İnsan təhlükəsizliyini təmin edən alətlər sülhməramlı inqilabi böhrana ən yaxın olan ölkələr üçün millətə xas faydalar təmin edir və beynəlxalq cəmiyyətə inkişaf etmiş siyasi təhlükəsizlik, sabitlik və daha çox global ictimai fayda verir. İnsan təhlükəsizliyini global normalar və dəyərlər sistemi tərəfindən istehsal olunan bir ictimai təhlükəsizlik indeksi kimi başa düşsək, beynəlxalq birliyin qorumaq və onu maliyyələşdirmək məsuliyyətini qəbul etməliyik. Əlbəttə, motivasiya və dəyərlərin problemi var, çünki fərqli ölkələr fərqli ictimai mallara üstünlük verirlər. Bu halda təminat və qoruma vasitələri barədə düşünməliyik. Beynəlxalq humanitar müdaxilə belə bir vasitə kimi qiymətləndirilə bilər [5,275].

İnsan təhlükəsizliyi konsepsiyasında, digər dövlətlər və ya müxtəlif növ qeyri-dövlət aktorları kimi müəyyən edilə bilən mənbələrdən və ya eyni zamanda müxtəlif səviyyələrdə güc əlaqələrindən qaynaqlanan struktur mənbələrindən - ailədən gələn təhdidlər həm birbaşa, həm də dolaylı olaraq qiymətləndirilməlidir. Dolaylı təhdid mənbələri arasında az inkişaf, əhalinin yerdəyişməsi, ətraf mühitin deqradasiyası və s. Məsələn, BMT və Kanada insan təhlükəsizliyi konsepsiyası arasındakı əsas fərq, dövlətin və beynəlxalq birliyin fərdin təhlükəsizliyini qorumaqdakı roludur. BMT-nin konsepsiyası uzun müddətdir fərdi təhlükəsizliyin qarantı kimi dövləti nəzərə almır və bu təhlükəsizliyini təsir edən qlobal təhdidlərə qarşı vuruşur.

Kanadada insan təhlükəsizliyinin təkamülü və qorunması konsepsiyası beynəlxalq humanitar hüququn qəbul edilməsi, insan hüquqları və sosial iqtisadi bərabərlik ideyasına əsaslanır. İnsani normaların və dəyərlərin genişləndirilməsi və müxtəlif aktorlar tərəfindən mənimsənilməsi insan təhlükəsizliyini təmin etmək üçün mümkün olan əsas təlimat kimi qəbul edilir. Kanada konsepsiyası, dövlətin suverenliyi və beynəlxalq birliyin müdaxilə imtiyazları arasındakı münasibətlərə diqqətlə yanaşır [6,106].

1990-cı illərin ikinci yarısında baş verən hadisələr (humanitar və sülhməramlı əməliyyatların sayının artması, BMT Təhlükəsizlik Şurasının mandatı olmadan Kosovanın humanitar müdaxiləsi) və beynəlxalq mühitdəki dəyişikliklər akademik sferada dövlətçilik, suverenlik, qlobal insan hüquqları sistemi, beynəlxalq humanitar hüququn inkişafı və tətbiqi və sonuncusu insan təhlükəsizliyinin faydalılığı barədə yeni fikirlər ortaya qoydu. Yuxarıda göstərilən BMT və Kanada yanaşmalarından başqa, insan təhlükəsizliyini bir araşdırma kateqoriyasına çevirmək məqsədi ilə Keith Krause, Michael Williams (kritik təhlükəsizlik araşdırmaları), George Sprensen, Roland Paris, Kanti Bajpai, PH Liotta və Gary King və Christopher Murray gərgin müzakirələr apardılar. İnsan təhlükəsizliyinə “yeni” akademik elmi yanaşmanın ortaq xüsusiyyəti, daha əvvəl də qeyd edildiyi kimi, geniş anlayışa əsaslanan tənqidi baxış və milli təhlükəsizlik ilə fərdi təhlükəsizlik arasındakı əlaqəni düşünmək idi.

Gary King və Christopher Murray BMT-nin istifadə etdiyi insan təhlükəsizliyinin həddindən artıq geniş və qeyri-səlis bir şəkildə tanınmamasını tənqid edir və insan təhlükəsizliyini ölçülə bilən vəziyyətə gətirməyə çalışırlar. King və Murray konsepsiyayı yalnız insanların mübarizə aparması və ya canlarını, ya da mallarını böyük risk altına atması üçün kifayət qədər vacib olan elementləri daxil etmək üçün yenidən müzakirə aparırlar. Hər iki müəllif rifahın beş əsas göstəricisini - yoxsulluq, sağlamlıq, təhsil, siyasi azadlıq və demokratiyanı fərdlər və qruplar üçün ümumi insan təhlükəsizliyi tədbirinə daxil etmək niyyətində olduqlarını bildirirlər. King və Murrayın tərifi iqtisadi baxımdan insan rifahı və inkişafı ilə sıx bağlıdır. Lakin King və Murrayın tərifinin iqtisadi əsası insan təhlükəsizliyinin ictimai, mədəni, ətraf və zehni aspektlərini istisna edir. Həm də qeyd etmək vacibdir ki, insanları maraqlandıran təhdidlər, həyatı məhv edən, həyatı aşağılayan təsirlərdən tutmuş təhdidlərin mənbəyindən və formasından asılı olaraq insan həyatına müxtəlif təsirlər gös-

tərə bilər. İqtisadi göstəricilərə əsaslanan insan təhlükəsizliyi konsepsiyasının xaricdə hazırladığı Fiziki Həyat İndeksi əsasında 1990-cı ildə Birləşmiş Millətlər Təşkilatı tərəfindən hazırlanan İnsan İnkişafı İndeksinə otuzə yaxın (və ya həqiqətən eyni) təhlükə olması göstərilmişdir. İnsan İnkişafı İndeksi (və ya Indica tor) bu gün BMİP tərəfindən inkişafın qiymətləndirilməsi üçün illik İnsan İnkişafı Hesabatları üçün istifadə olunur [6,48].

Dövlətçilik formaları müxtəlif təhdid mənbələri yaradır. Müasir dövlət öz əhalisini daxili təhdidlərdən qoruya bilən ərazi cəhətdən qurulmuş bir vahiddir. Lakin beynəlxalq sistemdən gələn xarici zəifliklər və təhdidlər mövcuddur ki, dövlət onları həll edə bilmir. İstənilən müharibə hərəkəti birbaşa dövlətin əhalisini təhdid edir. Postkolonial dövlət və onun əhalisi, post-modern və modern dövlətdən (və əhalisindən) fərqli bir şəkildə mövcuddur. Postkolonial dövlətin (elitələr, əhali) təhlükəsizliyi beynəlxalq sistemin normalarından xeyli dərəcədə asılıdır. Müstəmləkə dövründəki insanların etibarsızlığı, təhlükəsizlik və asayiş kimi siyasi məhsullar istehsal edə bilməyən dövlətin zəifliyi ilə əlaqəlidir [10]. Sprensen müstəmləkə sonrası dövlətin xarakteristikasına görə insanların və qrupların təhlükəsizliyinin humanitar müdaxilə ilə əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşdırıla bilməyəcəyini iddia edir. İnsani müdaxilənin başlıca problemi özünün retrospektiv keyfiyyətidir; əvvəlcə bir hu humanitar fəlakət olmalıdır ki, sonra humanitar yardım olsun. Bundan əlavə, humanitar müdaxilə həmişə humanitar olmayan mülahizələri əhatə edir. Müdaxilə paradoksu ən yaxşı şəkildə NATO-nun Kosovoya müdaxiləsi ilə göstərildi və bu, insanları dövlət tərəfindən maliyyələşdirilən təcavüzdən qurtarmaq fikrinə söykəndi. Müdaxilə dövlət suverenliyi prinsipinə zidd oldu və fərdin suverenliyini üstün tutdu. Müdaxilə tez-tez insanın maraq problemlərinə həll olmaqdan daha çox səbəb ola bilər. Dövlət fərdi təhlükəsizlik qoruyucusu olaraq rolunu itirir və beynəlxalq birlik, qlobal güc olaraq, yerli insan təhlükəsizliyi problemlərini həll edir. Post-modern dövlət və onun əhalisinin fiziki təhlükəsizliyi üçün birbaşa təhdidlərin mövcud olmaması insanın yüksək səviyyədə inkişafına səbəb olur. Ancaq bölgədəki müasir və ya müstəmləkəçi dövlətlərin təhdidi yenə də əsasdır, belə ki, post-modern dövlətlər anarxiya vəziyyətindən yalnız məhdud mənada xilas olmuşlar. Post-modern dövlət insan təhlükəsizliyini zənginləşdirmək üçün bir həll yolu kimi görünür. Lakin elə günümüzdəki reallıq olan pandemiya qlobal bir səhiyyə böhranı artıq dövlətin tipindən asılı olmayaraq insan təhlükəsizliyini tam təmin edə bilmir [4,443].

Qlobal və ya regional təhdidlərə cavab verən dövlətlərin, xüsusilə hərbi baxımdan milli təhlükəsizliyini gücləndirmələri lazımdır. Təhlükəsizliyi təmin etmək, insan ləyaqətindən əvvəl ona xidmət etmək və iqtisadi və ekoloji rifahı təşviq etmək məsələsində bir çox milli təhlükəsizlik aspektləri dövləti getdikcə qeyri-funksional vəziyyətə gətirdi. Paralel olaraq fərdi təhlükəsizliyin zəifləməsinə səbəb olan milli təhlükəsizliyin gücləndirilməsinin nəticələri barədə düşünən Liotta təhlükəsizlik “bumeranq effekti” milli və insan təhlükəsizliyinin yaxınlaşmasından danışdı. Liotta inkişaf etmiş dövlətlərin milli təhlükəsizliyini gücləndirərək, qlobal qarşılıqlı əlaqələrə baxmayaraq, dünyanın digər yerlə-

rində təhlükəsizliyi “unutdurduqlarını” söyləyir. İnkişaf etmiş dövlətlər hətta inkişaf etməmiş dövlətlərin və vətəndaşlarının təhlükəsizliyini müxtəlif aspektlərdə zəiflədə bilir. İnkişaf etmiş ölkələrdə insan etibarsızlığı və çıxılmaz vəziyyətlər yaranır [8,61]. Elə təkcə pandemiyanın qarşısının alınması üçün dünyaya ölkələrində ədalətsiz peyvənd satışı və vaksinasiya aparılması buna əyani sübutdur. İnkişaf etmiş ölkələr üçün insan təhlükəsizliyinin “bumeranq effekti” milli və insan təhlükəsizliyinin yaxınlaşmasının ən bariz nümunəsi ABŞ-ın siyasətidir. 11 sentyabr 2001-ci il tarixində Vaşinqton və New York hücumlarına məruz qaldıqdan sonra Amerika terror hücumlarını Amerikanın milli təhlükəsizliyinə və ABŞ-a təhdid kimi şərh etdi. Onun vətəndaşlarının, onların həyat tərzini və amerika dəyərlərinin pozulması kimi dəyərləndirdi. Bu şərh bir ölkədə insan və milli təhlükəsizliyin yaxınlaşdığını göstərir. Başqa bir yaxınlaşma da var - ABŞ səlahiyyətliləri 11 sentyabrdan sonra qərb yarımkürəsinin kənarında baş verənlərlə daha çox maraqlanmağa başladılar. Bəs ikinci yaxınlaşmanın səbəbi nədir? İlk Körfəz müharibəsindən sonra və keçmiş Yuqoslaviyadakı münaqişə zamanı ABŞ-ın münaqişənin həllinə yanaşması çox məhdud oldu. ABŞ-ın məqsədi hərəkət, milli münaqişəni həll etmək və ən qısa müddətdə evə qayıtmaq idi. Yəni münaqişə sonrası yenidən qurulma və millətin qurulması məqsədində deyildi. Bu siyasət son on ildə sülh quruculuğunun effektivliyinə və münaqişədən sonrakı ərazilər və cəmiyyətlərin yenidən qurulmasına mənfi təsir göstərmişdir. Amerika rəhbərliyi önümüzdəki onilliklərdə milli perspektivləri təmin etmək istəyirsə, Amerika vətəndaşlarının təhlükəsizliyi, yalnız hərbi münaqişələri həll etməməli, həm də dünyanın müxtəlif yerlərində global və yerli davamlı inkişaf strategiyalarını və yerli millət qurmağı dəstəkləməlidirlər. Bumeranq təsiri bir ölkənin və əhalisinin təhlükəsizliyi başqa bir ölkənin və vətəndaşlarının maraqlarından bölünməz olduğu zaman qarşılıqlı asılılığın ifadəsi kimi başa düşülə bilər. İnsan təhlükəsizliyi konsepsiyası bu günə qədər müxtəlif beynəlxalq təşkilatların gündəminə daxil edilmişdir, lakin istifadə olunan anlayış çox fərqlidir və bu təşkilatlar tərəfindən fərdin təhlükəsizliyini təmin etmək və təşviq etmək üçün istifadə etdikləri müxtəlif alətlər vardır [9]. Dünya siyasətində insan təhlükəsizliyinin qəbul edilməsi hələ çox aşağı səviyədədir - yardım yönümlü beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən kifayət qədər geniş qəbul edilir, lakin bir çox dövlət bu fikrə qarşı olmaqda davam edir. Lakin hesab edirik ki, son illər ərzində dünyanın yaşadığı səhiyyə böhranı, koronavirus pandemiyasının global formada yayılması insanın ilk növbədə sağlam həyat tərzini, onun sağlamlığına olan hədəni ortaya gətirdi və insan təhlükəsizliyini təmin etmək üçün vahid bir əməkdaşlıq dövlətlərlə ÜST (beynəlxalq qurum) arasında daha sıx yaranmış oldu.

ƏDƏBİYYAT

1. Buzan, B. (1983) People, states, and fear: The national security problem in international relations. United States: University of North Carolina Press. 18p.
2. Barry Buzan; Ole Wæver; Jaap de Wilde Security: a new framework for analysis Publisher:Boulder, Colo. : Lynne Rienner Pub., 1998, 298p
3. David J. Galbreath, Jocelyn Mawdsley, Laura Chappell Taylor & Francis Contemporary

- European Security, 20 mar. 2019 г. - Всего страниц: 232
4. Mary Kaldor, Human Security, Source: Society and Economy, December 2011, Vol. 33, No. 3 (December 2011), pp. 441-448 Published by: Akadémiai Kiadó
 5. Mary Kaldor, Mary Martin and Sabine Selchow, Human Security: A New Strategic Narrative for Europe, Source: International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-), Mar., 2007, v. 83, No. 2, Europe at 50 (Mar., 2007), pp. 273-288
 6. Mary Martin, Mary Kaldor, The European Union and Human Security: External Interventions and Missions, Routledge, 16 дек. 2009 г. - Всего страниц: 208
 7. Həsənalıyev Z. Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyinin əsasları, 2016, 176 s.
 8. Šárka Waisová, Human Security — the Contemporary Paradigm? Author(s): Source: Perspectives, Summer 2003, No. 20 (Summer 2003), pp. 58-72
 9. <https://www.e-ir.info/2016/02/29/the-significance-of-the-human-security-paradigm-in-international-politics/> - The Significance of the 'Human Security' Paradigm in International Politics, Aydar Gazizullin
 10. <http://users.metu.edu.tr/utuba/Paris.pdf> - Human Security Paradigm Shift or Hot Air?, Roland Paris

ПАРАДИГМА БЕЗОПАСНОСТИ ЧЕЛОВЕКА В ТЕОРИИ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ

Н.ВАЛИЕВА

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена исследованию безопасности человека в теории международных отношений. Хорошо известно, что, хотя международная и национальная безопасность изучалась на протяжении десятилетий, безопасность человека была предметом исследований со времен холодной войны. В статье также показано содержание безопасности человека, сформировавшееся от средневековья до наших дней на основе анализа различных исследователей. Была подчеркнута роль ООН, государства и международной организации в человеческом развитии и теоретически проанализированы отношения между государством и людьми с точки зрения безопасности.

Ключевые слова: человеческая безопасность, ООН, Америка, национальная безопасность, человеческое развитие, теоретические исследования, государство.

PARADIGM OF HUMAN SECURITY IN THE THEORY OF INTERNATIONAL RELATIONS

N.VALIEVA

SUMMARY

This article is devoted to the study of human security in the theory of international relations. It is well known that although international and national security was studied for a decade, human security was the subject of research during the Cold War. This article also indicates the content of human safety formed from the Middle Ages to our days on the basis of the analysis of various researchers. The role of the UN, the state and international organization in human development were researched. Theoretically was analyzed the relationship between the state the people from point of view of security.

Keywords: human security, UN, America, national security, human development, theoretical research, state